

Litteraturen om Lina Sandell

Under 1800-talet gick stora religiösa väckelserörelser fram över hela Norden. Lina Sandell (LS) (1832–1903) berördes i hög grad av väckelsen och är dess mest kända svenska sångförfattare. Hon skrev också mycket annat, men det är sångerna som fortfarande används som levande tradition.

Många har skrivit om LS. Jag vill i denna artikel presentera den biografiska litteratur som finns om henne och börjar med det som skrivits i Sverige. Jag begränsar mig till böcker som handlar enbart om LS, men det bör också nämnas att det finns ganska rikligt med artiklar om henne. Bara under de senaste tjugo åren har det utkommit närmare tjugo artiklar på svenska. Jag går närmare in på en av dessa. LS presenteras också ur olika synvinklar i böcker och artiklar som behandlar väckelserörelserna och deras sånger. Det finns samlingsvolymerna som behandlar sångförfattare och där är LS naturligtvis med. Hymnologen Oscar Lövgrens *Våra psalm- och sångdiktare. En historisk framställning* (Svenska Missionsförbundets förlag 1935–1939) och Gösta Hagelins *Människoöden i psalmboken* (J.A. Lindblads förlag 1943–1951) är kanske de digraste på svenska. SLEF gav år 1974 ut Walter Fredrikssons *Lova, Sion, Herren Gud. En bok om sångförfattare i Sionsharpan*. Lövgrens gedigna *Psalm- och sånglexikon* (Gummessons 1964) ska inte heller glömmas. Tack vare det blev Lövgren år 1971 teologie hedersdoktor vid Uppsala universitet.

Den första biografien om LS skrevs av Sigrid Storckenfeldt (1849–1927). Den utkom på EFS förlag 1906 och byggde på LS egna brev och anteckningar. Det vetenskapliga greppet lyste praktiskt taget helt med sin frånvaro. Storckenfeldt hade i många år samarbetat med LS vid redigeringen av *Barnens Vän*. I sin bok utelämnade hon sådant som inte passade in i det vänporträtt hon förmodligen ville åstadkomma. Ännu på 1940-talet kom boken ut i nya upplagor.

År 1916 publicerades en liten skrift som innehöll några minnesrunor om LS. Skriftens titel lydde *Lina Berg. Några bilder ur hennes liv*. Minnesrunorna var samlade av pastor Efraim Rang och utgavs i serien *Tidskrift för kristliga levnadsteckningar*, nr 21. Rang var aktiv i EFS. Han dog 1934.

Till LS hundraårsjubileum 1932 skrev Johannes Rinman (1873–1944) boken *Lina Sandell [L.S.] Hennes samtid och vår. Ett hundraårsminne*. Redan titeln på skriften visar att tiden gav ett lite större avstånd till den avhållna författarinnan. Författaren ville kanhända jämföra den tid LS levde i med sin egen samtid, men hans grepp om ämnet var inte så lyckat genom att han försökte göra en betraktelsebok av det historiska stoffet. Rinman var den första rektorn för EFS-anknutna Svenska Bibelinstitutet (numera Hagabergs folkhögskola) i Södertälje.

Med åren ökar avståndet till LS och flera böcker har sett dagens ljus under de senaste decennierna. Det är fråga såväl om verk med mera vetenskaplig framtoning som om böcker för församlingsaktiva, som gärna läser om dem vilkas sånger de sjunger. År 1965 gav Oscar Lövgren (1899–1980) ut sin biografi *Lina Sandell. Hennes liv och sångdiktning*. Den utkom i flera upplagor på Gummessons i Stockholm och i delupplaga på Förbundet för svenskt församlingsarbete i Finland r.f. De senare upplagorna innehöll studieplaner. Boken var på vetenskapligt vis försedd med källhänvisningar, så den som vill kan forska vidare.

På Frikyrkliga studieförbundet/Moderna läsare utkom år 1974 en kortfattad

studiecirkelbok *Blott en dag. En studiebok om Lina Sandell*. Författare till de 104 sidorna var Nils Sundgren (1908–1991). Nulevande författare som har skrivit om LS är litteraturvetaren Anne Nilsson [Brügge], som år 1985 gav ut *Flickan i trädet. En bok om Lina Sandell* och "visprästen" Per Harling, som år 2003 begåvade oss med *Ett ögonblick i sänder. Lina Sandell och hennes sånger*.

Harlings bok utkom på Libris och är inte en biografi i egentlig mening. Han berättar om LS liv i stora drag och hänvisar till Lövgrens och Nilssons böcker. Bokens huvudavsnitt innehåller Harlings beskrivningar av ett antal av LS mest sjungna och älskade sånger i Den svenska psalmboken (SvPs 1986). Harling koncentrerar sig på sångernas teman, deras tillkomst och hur de vunnit uppskattning och spridning i församlingarna. Bokens sista del innehåller Harlings nytonsatta texter av LS.

Av de tre senast utkomna böckerna om LS är Anne Nilssons bok den som tar mest avstånd från alla romantiserande beskrivningar av LS. LTs förlag (sedermera uppköpt av Natur & Kultur) gav ut boken. Nästan alla de hittills nämnda böckerna hade utkommit på förlag med kristen bakgrund. Nilsson ifrågasätter mycket i den hävdvunna bilden av LS. Ibland polemiserar hon mot Lövgrens uppfattningar. En vetenskaplig författare bör kritiskt granska vad andra forskare har fört fram, men jag frågar mig om Nilsson faktiskt alltid har kunnat tyda koderna i 1800-talets religiösa språk. Det gäller t.ex. de sånger som innehåller bilden "Jesu brud", "Kristi brud". Nilsson menar att ett bildspråk med så sexuell innebörd borde ha varit problematiskt att använda i en så puritansk tid som 1800-talet. Just detta omdöme får mig att tro att Nilssons bibelkännedom, hennes kunskaper om betydelsen av religiösa språkliga bilder och begrepp i olika tider och kanske också hennes kunskaper i dogmatik har varit för ringa, även om hon vuxit upp där man sjungit psalmer. Nilsson ser på LS och hennes författarskap ur en feministisk infallsvinkel. En sådan utgångspunkt i vår egen översexualiserade tid ger inte de bästa förutsättningar att förstå exempelvis brudmystiken. För 1800-talets kristna torde brudmystikens språk ha varit ett bekant bildspråk. I och för sig är Nilssons bok en nyttig läsning. Frågan är hur rättvis bild av LS boken ger, även om Nilsson många gånger kommer med slutsatser som verkligen tål att reflekteras över. Att boken, som är försedd med studieplan, kom ut på ett vanligt "profant" förlag är naturligt. Dess innehåll skulle troligen ha varit för svårsmält för ett förlag som ger ut kristen litteratur. Men inte heller en idealiserad och romantiserad skildring av LS blir rättvis.

Många av LS sånger är översatta till andra språk, inte minst till nordiska språk. LS betydelse i Norden har gett oss biografier också på norska och danska. Anne Marie Riiber sammanställde år 1948 en bok som redan 1953 översattes till svenska av Oskar Terning och fick samma titel som originalet: *Lina Sandell*. Boken utgavs av J.A. Lindblads Förlag. En upplaga innehöll 34 illustrationer på planscher. J.A. Lindblads Förlag kan sägas ha varit ett folkbildningsförlag, som också gav ut böcker som bl.a. Svensk Läraretidning förde reklam för. Finska Missionssällskapet gav ut boken på finska. Oscar Lövgren menade att Riiber försökte göra sin framställning mer populär med "en dragning åt en romantisk utvidgning av sitt stoff utöver vad som i det rikhaltiga materialet faktiskt föreligger". En närmare bekantskap med boken gör att jag är böjd att tro att Lövgren har rätt, och därför minskar Riibers bok tyvärr i värde.

I Köpenhamn utkom år 1924 Josef Blomgrens *I Mesternes Haand. Lina Sandells [C.W. Berg] Liv og Digting*. Boken utgavs på Lohses förlag, som ger ut kristen litteratur. Astri

Valen-Sendstad skrev boken *Et øjeblik ad gangen. Lina Sandell – en kvinde i Herrens tjeneste* år 1994. Också denna bok utgavs på Lohses. Den översattes från danskan av Leif Svensson år 1999 och fick titeln *Lina Sandell. Blott en dag*. Översättningen utkom på KM-förlaget, som startade sin verksamhet i anknytning till Kronobergsmissionen. År 2004 gavs boken ut på finska av SLEY-kirjat.

Jag har nämnt förlagen så här troget, därför att bokutgivningen visar att LS med två undantag (LT och Lindblad) inte har intresserat andra förlag än de med kristen anknytning. Det är lite märkligt med tanke på hur känd LS är bland gemene man genom "Blott en dag", "Bred dina vida vingar" och "Tryggare kan ingen vara". I den nordiska undersökningen *Dejlig er jorden* (Åbo Akademis förlag 2001) framgick det inte oväntat att överensstämmelsen mellan Sverige och Finland är mycket stor beträffande vilka psalmer folk kan och sätter bland de tio främsta. På tio-i-topp-listan ligger de tre nämnda psalmerna av LS. Det skulle finnas anledning för vanliga förlag att ge ut böcker om LS. Det är många bokköpare och boklånare som inte ens tittar på hyllor med kristen litteratur.

I Finland har mig veterligen ingen skrivit en biografi om LS. Aktiviteten har begränsat sig till översättning och utgivning av vad som har åstadkommit utomlands. Några avhandlingar pro gradu har dock sammanställts. Först ut var Teologiska fakulteten i Helsingfors. År 1951 blev Maija Hatakkas arbete *Lina Sandell ja hänen runoutensa* [LS och hennes diktning] färdigt. Tjugo år senare kom Kaarina Kumpulas *Lina Sandellin laulut suomalaisissa kirkollisissa laulukirjoissa* [LS sånger i finska kyrkliga sångböcker] och år 1975 var det dags för Riitta Silvennoinens *Lina Sandells sånger*. På 1990-talet vaknade man i Åbo och då först i Turun Yliopisto. I ämnet nordisk filologi skrev Taru Koskinen *Lina Sandells sångdiktning. En undersökning av bildspråket, det bibliska inflytandet och rimmet*. Esa-Pekka Kannianens *Blott en dag. En jämförande analys av olika finska översättningar av Lina Sandells kända andliga sång* blev färdig vid Teologiska fakulteten i Åbo år 1993.

LS var en flitig sångöversättare. Också LS själv har översatts till engelska och många andra språk. Professorn i retorik Gracia M. Grindal vid Luther Seminary i St. Paul i Minnesota har sysslat mycket med psalm- och sångforskning, i synnerhet den nordiska sångskatten. Hennes senaste 50-sidiga artikel om LS publicerades i tidskriften *Lutheran Quarterly* 2003 17(2) och bar rubriken *Lina Sandell (1832-1903) and her hymns in America* [LS och hennes sånger i Amerika]. Grindal noterade det inflytande LS sånger har haft och fortfarande har bland de skandinavisk-amerikanska församlingarna i Augustanasynoden.

En artikel av Ragnar Värmon i *Kyrkohistorisk årsskrift* 1982 väckte mycket uppmärksamhet och den vill jag lyfta fram speciellt: *Gud såsom en moder hos Lina Sandell*. Värmon var den första som redde ut hur LS använde modersbilden. Han konstaterade att det efter LS tid skedde "en påfallande utrensning" av modersbilden ur sångböckerna. LS censurerades så att modersbilderna ersattes med manliga bilder. De tidigaste censureringarna skedde förmodligen med LS egen tillåtelse. Exempelvis i "Blott en dag" står det i den första versionen av sången "Han, som har mer än modershjerta", vilket korrigerades till "Han som bär för mig en faders hjärta". I synnerhet de sångböcker som var avsedda för gudstjänstbruk censurerades. Den senaste bortputsningen av modersbilden skedde så sent som 1972, när man i *Sionstoner* följde SvPs 1937 i "Tillkomme ditt rike" v. 2 och satte in formuleringen "hugsvalande i deras hjärtan" i stället för originalets "hugsvalande såsom en moder". I SvPs

1986 är strofen utmönstrad. Anne Nilsson noterade Värmons forskning i sin bok, spann vidare på den och frågade sig: "Är inte tiden nu mogen för en återgång till författarens ursprungliga version?" Men så skedde inte. Beträffande "Blott en dag" visste Svenska psalmkommittén som sammanställde SvPs 1986 både att psalmens bildspråk var bearbetat och vad Värmon hade kommit fram till i sin forskning, men kommittén ville ändå "bevara denna mycket använda och omtyckta psalm i dess kända form" (Statens offentliga utredningar 1985:18).

Docenten och universitetslektorn em. Inger Selander (Lunds universitet) har forskat i 1800-talsväckelsens sång och presenterade år 2005 LS i den amerikanska tidskriften *The Hymn – A Journal of Congregational Song* (56:3). Artikeln bar titeln *Lina Sandell: A Famous Nineteenth-century Swedish Hymnwriter* [LS: en berömd svensk sångförfattare från 1800-talet]. Också Inger Selander tog i sin artikel upp Värmons forskning.

Värmon fann bilden av Gud som en moder i 59 av LS sånger och dikter i EFS bokarkiv. Så många som 27 av de 650 sångerna i LS *Samlade sånger* innehåller bilden. Att använda ett sådant bildspråk att Gud får drag av moder är emellertid inte något nytt. Det finns ställen också i Bibeln: "Som en mor tröstar sitt barn, så skall jag trösta er" (Jes 66:13) och "Jerusalem... Hur ofta har jag inte velat samla dina barn så som hönan samlar sina kycklingar under vingarna, men ni ville inte" (Matt 23:37). Men detta är inte att säga att Gud är modern. Den herrnhutiska traditionen omhuldade bilden av Guds moderskärlek, eftersom moderskärleken tänktes vara den högsta arten av jordisk kärlek. År 1872 utgav EFS förlag en predikan av den tyske vältalaren F.W. Krummacher, där texten var hämtad ur Jes 49:15. Krummacher utbrister (citerat enligt Värmon): "Gud din moder! O! tanke, full av ljufhet..." Steget till att kalla Gud "moder" är taget fullt ut.

LS står i den herrnhutiska traditionen, men hon går dock inte så långt att hon kallar Anden för moder, vilket herrnhutarna gjorde. Ett par verser av originalet till SH 260 lyder:

Du ömma Kycklingmoder, som vakar öfver mig,
Hur skall jag kunna älska och evigt prisa Dig.
Du varnar mig så troget för alla satans garn,
Och gömmer under vingen ditt lätt försagda barn.

Ditt modershjerta brister utaf förbarmande,
Du ser hvad helst mig felar, Du känner allt mitt ve.
Och öfver mig beständigt Ditt öga öppet står,
Och modersvingen räcker så vidt, som himlen går.

SH 260 (och liknande versioner i andra sångböcker) är så städad på alla modersbilder att Matt 23:37, som är inspirationen till sången, inte framgår. Det blir dessutom haltande bildspråk i texten. När Kycklingmoder ersätts med fadershjerta uppstår det märkliga bildspråket att fadershjertat har en vinge som det kan gömma barnet under. Också "Bred dina vida vingar" är inspirerad av Matt 23. Per Harling har i sin bok *Våra älskade psalmer* (Libris förlag, 2007) citerat den första versionen av aftonpsalmen: "Bred dina vida vingar / o, Jesus, över mig / och låt din lilla kyckling / få gömma sig i dig." Jesus framställs som en beskyddande höna. Psalmen lär också i LS födelsebygd Småland kallas för "hönsapsalmen". Den poetiska bilden av beskydd under Guds vingar är inte ovanlig i Bibeln (t.ex. i Ps 17:8; 36:8; 57:2; 61:5), men bilderna är inte könsrelaterade. Det är de däremot hos flera än LS. I sin

berömda aftonpsalm (Nun ruhen alle Wälder/Nu vilar hela jorden) skriver Paul Gerhardt: "Breit aus die Flügel beide, / o Jesu, meine Freude, / und nimm dein Küchlein ein." Jesus bedes samla in sina kycklingar under sina vingar. LS har säkert känt Gerhardts psalm.

Med hjälp av litteraturforskningens terminologi visar Värmon en poäng som bör uppmärksammas: LS tankegång övergår från liknelsens och metaforens bildspråk till att bli något mera än en bild, nämligen ett begrepp. I liknelsen hålls Gud eller Jesus och moderligheten isär; Gud gör som en mor, men han är inte modern: "och han bär dig över djupen, / som en moder barnet bär." Metaforen blir däremot mera intim, och man kan få för sig att Gud har modersgestalt: "Jesus i sin modersfamn dig slute", "och när du gråter, / gråt vid hans modersbröst". Metaforen övergår från att vara en bild till att bli ett begrepp när Gud har "modersbröst".

I två psalmer som LS översatte från tyskan införde hon modersbilden trots att den inte fanns i originaltexten. Den ena var Johann Mentzers *O dass ich tausend Zungen hätte* (översatt av Topelius "O att min Gud jag kunde lova") och den andra var Paul Gerhardts *Befiehl du deine Wege*, som inte ingår i vår psalmbok men nog i den finska (Herralle tiesi anna). Eftersom en del av LS läsekrets säkert var bekant med originalen kan man som Värmon finna det "påfallande, att Sandell tillåter sig att införa modersmotivet i så välbekanta psalmer".

Var LS före sin tid genom sitt bildspråk? Att man nu i Norden diskuterar "inkluderande språk" så till den grad att man t.o.m. vill börja med en nydaning av Bibeln hör till vår tids märkligheter (KP 12.6.2008). Översättning kan det väl inte vara tal om ifall man ersätter grundtextens ord "Herren", "Fadern" o.s.v. med mera könsneutrala termer. Detta ersättande sker dock som bäst i arbetet med gudstjänstspråket i Sverige. Också i Norge diskuterar man saken: "Livsnært språk. Liturgi er språk om Gud. Det er viktig at menigheten utvikler en bevissthet om at språk er forskjellig avhengig av alder, kjønn, tilhørighet og geografi. En må jobbe for at språket kan inkludere alle" (kirken.no/?event=doLink&famID=9326 [hämtat 13.6.2008]).

Detta var en ytlig presentation av vad som har skrivits om LS och hennes författarskap. Jag tror att den optimala boken om LS fortfarande är oskriven. Förmodligen går det inte att skriva bara en bok för att göra henne rättvisa. Lövgrens biografi, hur välgjord den än är, skulle gott kunna kompletteras med flera akademiska avhandlingar om LS. Det skulle LS vara värd. Teman och forskningsuppslag kan det inte råda brist på.

Birgitta Sarelin